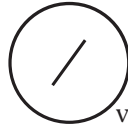

Jovan Čekić i Jelisaveta Blagojević

U potrazi za novim povezivanjima

U ovom zbornikom pokušaćemo da naznačimo neke tačke na karti teorijskog promišljanja savremenog sveta, čije osnovne obrise danas ocrtavaju različiti i stalno promenljivi sklopovi masovnih i/ili novih medija i moći. Želeli bismo da njime ukážemo na mnoštvo različitih, neprebrojivih i ponekad nepojmljivih pogleda na ono što danas podrazumevaju kritičke studije tih hibridnih sklopova medija i moći.

Kao i svaki pokušaj kritičkog promišljanja sadašnjice, onog *ovde* i *sada* koje nam izmiče, koje dolazi i odlazi, koje nas zaslepljuje, ni sastavljanje ovog izbora tekstova, »nezaobilaznog štiva« za izučavanje umrežavanja moći i medija, nije prošlo bez teškoća. Već neko vreme pokušavamo da se dogovorimo koji su to tekstovi. Nekoliko nerealizovanih izbora tekstova i neobjavljenih zbornika ostalo je iza nas. Ti neuspeli i nerealizovani pokušaji ostaju upisani u ovaj izbor, kao beline, praznine, manjak, ali i kao svedočanstvo ili tragovi nemogućnosti da se na koherentan, pregledan i zaokružen način predstave ove oblasti savremenog istraživanja i mišljenja. Ipak, našli smo kompromisno rešenje: ovim zbornikom, prvim u nizu, otvaramo prostor za predstavljanje nekih od, za nas, ključnih aspekata u analizi savremenih fenomena i problematizovanje vladajućih paradigmi i obrazaca mišljenja.

Tekstovi u Zborniku grupisani su u četiri poglavlja: *Kartografisanje, Moć i/ili otpor, Ideologija, reprezentacija, komunikacija* i *Novi mediji*. Naziv svakog od ovih poglavlja tek je jedna od mogućih tačaka za drugačija, nova uvezivanja, a ne nekakvo nezaobilazno mesto buduće kritike.

U svetu globalne nestabilnosti, unutar kojeg se nova umrežavanja moći uspostavljaju kao neprekidna igra kodiranja, natkodiranja i pre-

kodiranja, što se, zahvaljujući digitalnim mrežama zbiva gotovo u realnom vremenu, pred kritičko mišljenje postavljaju se ne samo novi izazovi već i spremnost za radikalno eksperimentisanje. Da bi se logika ove nestabilnosti ocrtala, nameće se potreba za novim i drugačijim uvezivanjima različitih interpretativnih mašina (diskursa), ali i dešifrovanje mogućih tendencija u promeni režima rada društvenih mašina. U ovakvoj konstelaciji teorija je sve više prinuđena da anticipira buduća umrežavanja moći i njima imanentno uspostavljanje dominantnog principa realnosti savremenog medijskog univerzuma.

Prvo poglavlje pod naslovom *Kartografije* započinjemo »Rizomom« Žila Deleza (Guilles Deleuze) i Feliksa Gatarija (Félix Guattari), tekstom koji je ocrtao prve obrise mogućeg pristupa tih drugačijih uvezivanja. Za razliku od lingvističkog stabla (kod Čomskog /Noam Chomsky/), rizomski pristup pretpostavlja da se ma koja tačka može povezati ma sa kojom drugom tačkom. Za ove autore čini se da u lingvistici neprekidno opstoji neko »političko nesvesno« koje ostaje u sferama diskursa, što podrazumeva posebne vrste sklopova (asamblaža) kao i posebne društvene tipove moći, pa je utoliko kategorijalni simbol S, pre svega oznaka moći, a tek onda sintaksička oznaka. Za razliku od lingvističkog ili psihoanalitičkog pristupa, Delez i Gatari razvijaju rizomski pristup koji ne upućuje nužno na neku jezičku osobinu, već se tu svi mogući »semiotički lanci vezuju uz veoma različite načine kodiranja, uz biološke, političke, ekonomske lance, itd., uvodeći u igru ne samo različite sisteme znakova već i statuse stanja stvari«. Kod rizoma postoje samo linije, kod njega nema ni tačaka ni položaja, kao što je to slučaj sa strukturom, drvetom ili korenom. Rizom je mnoštvo koje se ne može natkodirati za potrebe nekog Jedinstva, kod njega nije moguće dodati još jednu dimenziju posmatranog sistema. Zbog toga je rizom pre svega karta, a ne kopija, te ga utoliko nije moguće podvesti pod nekakav strukturalni ili generativni model. Drvo je ono koje povezuje kopije i svrstava ih u hijerarhiju, tako da su kopije samo listovi na drvetu. Zbog toga su drvo ili koren u osnovi jedne tužne slike mišljenja koja podržava mnoštvo, polazeći od nekog višeg jedinstva, centra ili segmenta. To je slučaj sa razgranatim, hijerarhijskim sistemima koji stvaraju privid mnoštva, lažno mnoštvo, mada i dalje sadrže središta moći označavanja i subjektivacije, centralne automate kao organizovana pamćenja. To se dobro može videti na proble-

mima savremene informatike i elektronskih mašina, koje zadržavaju model drveta kao najstariji način mišljenja, utoliko što prenose moć na neku memoriju ili centralni organ. Nasuprot tome, rizomski pristup pretpostavlja necentralizovane mreže kod kojih je moguća komunikacija između bilo koja dva suseda, nezavisno od bilo koje centralizovane instance. Drvo je dominiralo zapadnim svetom i čitavim zapadnim mišljenjem, od botanike do biologije, anatomije, kao i gnoseologije, teologije, ontologije i čitave filozofije, tako da je u osnovi svega »temelj-koren, *Grund, roots i foundations*«. Utoliko je transcendencija bolest svojstvena Evropi.

Tekst Edvarda Sodže (Edward W. Soja) »Istorija: Geografija: Modernost« preuzeli smo iz knjige pod naslovom *Postmoderne geografije. Reafirmacija prostora u kritičkoj socijalnoj teoriji. (Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory)*. Opsesija istorijom koja je počela u XIX veku, o kojoj piše Fuko (Michel Foucault), učinila je, smatra Sodža, da je istoricizam gotovo u potpunosti uspevao da potisne kritički senzibilitet za prostornost društvenog života, »praktičnu teorijsku svest koja životni svet bića vidi kreativno lociran ne samo u stvaranju istorije već i u konstruisanju humanih geografija, društvenoj proizvodnji prostora i neumornom formiranju i reformiranju geografskih krajolika: društveno biće aktivno pozicionirano u prostoru i vremenu u jednoj eksplicitno istorijskoj i geografskoj kontekstualizaciji«. Afirmacija postmoderne kritičke humane geografije, koja je polovinom XX veka bila skoro u potpunosti ograničena na francusku marksističku tradiciju, danas je gotovo nezaobilazno mesto za razumevanje odnosa moći u savremenom društvu, i to, čini se, pre svega u segmentu koji problematizuje načine na koji mediji i (sajber) prostor određuju i transformišu kartografije društvenog života na početku XXI veka.

U tekstu »Deanimacija: mape i portreti života kao takvog«, Dona Haravej (Donna Haraway) analizira naučni diskurs trgom istorije ideja, njihove sprege sa institucijama i tradicijama istraživačkog rada. Istovremeno, ukazuje na različite načine na koje je intelektualna kultura uronjena u *matrice tehnonaučnih mapa* u stalnom procesu proizvodnje i reprodukcije određenih znanja u skladu sa specifičnošću vremena i u skladu sa određenom političkom, ekonomskom ili vlasničkom svrhom. Artikulišući koncept *situiranog znanja*, ona upućuje kritiku na račun naučne objektivnosti koja, po njenom razumevanju,

završava u fetišizmu – »činu balansiranja između znanja i verovanja« – i instrumentalizuje znanje radi vlastitog jačanja. U pokušaju da pro-nađe izlaz iz ovakve situacije Dona Haravej se zalaže »... za tehnonaučnu korporealizaciju koja se može živeti«.

Na početku poglavlja *Moć i/ili otpor* nalazi se tekst Mladena Dolara (Mladen Dolar) »Odakle dolazi moć«. Dolar započinje sa dva kratka citata, gotovo slogana: Fukoovim »moć ne postoji« i Lakanovim (Jacques Lacan) »Drugi nedostaje«. Ovi citati Dolaru služe kao prečica koja vodi do samog jezgra ova dva velika teorijska poduhvata našeg vremena. U oba slučaja imamo iskaze o ne-postojanju, mada oba entiteta za koje se tvrdi da ne postoje imaju veoma opipljive teorijske učinke iz čega se nameće pitanje da li ove dve tvrdnje o ne-postojanju imaju drugačiju logiku. Objašnjavajući svoj iskaz da moć ne postoji, Fuko eksplicira da se tu misli na moć kao nešto što bi bilo locirano u nekoj datoj tački ili bi iz nje emaniralo, dakle to nije nešto što bi bilo situirano u posebnoj osobi, suverenu, u nekoj posebnoj grupi ljudi ili društvenoj klasi ili u nekoj privilegovanoj instituciji poput države. Za Fukoa moć pre svega »znači odnose, jedan manje ili više organizovan, hijerarhizovan, koordiniran snop odnosa«. Moć je ne-pojam, ono neimenljivo, zbog čega Fuko neprekidno umnožava atribute moći (prolifercija, umnožavanje, rasejavanje, proširivanje, pobuđivanje, uvećavanje, razlučivanje, produkcija, fermentacija, heterogenost, neizbrojivost – atributi koji se često upotrebljavaju u množini). Za Dolara se ove dve različite logike najbolje mogu sagledati u različitom shvatanju Drugog. Kod Lakana se Drugi pojavljuje u momentu u kojem smo suočeni sa simboličkom strukturom, pa je utoliko Drugi »uvek već« tu, impliciran strukturom. Za Lakana je ovde reč o jednom hipotetičkom autoritetu koji podržava strukturu i pretpostavlja adresata bilo kog govornog čina, gde se struktura shvata kao uravnotežena matrica permutacija koja neminovno otvara put »vrhovnom označitelju«, onoj strukturalnoj fikciji za koju se moć drži, a koja je po sebi prazna, ispražnjena od značenja, čista pozitivacija praznine. Za Fukoa osnovna pretpostavka psihoanalize, da postoji Drugi koji je »uvek već« tu, čime je moguće objasniti mehanizme moći, nije neophodna, naprotiv, ako postoji »nekakav učinak Drugog« onda on ima biti objašnjen kao učinak, tačnije, kao nešto što je proizvedeno različitim strategijama odnosa moći i njihovim dispozitivima. Drugi se tako strukturira kao jedan entitet

koji je nezavisan, nestabilan i uvek izveden – dakle činjenica da »uvek već« postoji moć, ne implicira da »uvek već« postoji i Drugi, već upravo obrnuto. Logika Lakanovog iskaza »Drugi ne postoji« je, prema Dolarovom tvrđenju, sasvim drugačija i mnogo paradoksalnija od logike Fukoovog iskaza »Moć ne postoji«, mada se može činiti da oba ciljaju na isto. Analiza mora da počne od pretpostavke da bez Drugog nema nikakvog »učinka« moći, kao što nema ni »psihičke ekonomije« koja bi ga omogućila. Za psihoanalizu je tako moguće misliti moć samo u prostoru između nužne hipoteze u skladu s kojom Drugi »uvek već postoji« i koja otvara prostor odnosa moći, i uvida da »Drugi nedostaje«. Teškoću Fukoove pozicije (možda i njenu neprihvatljivost) Dolar vidi upravo u tom pokušaju da se zaobiđe i nadmudri ovaj paradoks.

Razmatrajući paradoksalnu prirodu procesa subjektivacije, koji istovremeno upućuje i na postajanje subjektom i na potčinjavanje, Džudit Batler (Judith Butler) u tekstu »Potčinjavanje, otpor, preoznačavanje – između Frojda (Sigmund Freud) i Fukoa« svoju analizu započinje promišljanjima o Fukoovoj tezi da diskurs »formira« telo i da je duša tamnica tela. Džudit Batler smatra da subjektivacija ne može biti shvaćena kao jednostrano primanje efekata »lakanovskog simboličkog«, već da potčinjavanje predstavlja *stvaranje* subjekta i to ne samo u smislu delovanja na pojedinca već takođe i u smislu aktiviranja subjekta. Oslanjajući se na ovaj Fukoov stav, Džudit Batler se pita da li jedno ovakvo »svođenje psihoanalitički veoma razrađene ideje psihe na ideju utamničujuće duše eliminiše mogućnost pružanja otpora normalizaciji i formaciji subjekta otpora koji se upravo i javlja u nesamerljivosti psihe i subjekta«. Takođe, značajno pitanje je i to da li ćemo i kako razumeti takav otpor, kao i da li će jedno takvo razumevanje uključiti i kritičko promišljanje psihoanalize? I konačno, pitanje koje čini se predstavlja suštinu ovih razmatranja jeste na koji način nas naša (mazohistička) privrženost potčinjavanju i diskurzivnim povredama koje ono proizvodi istovremeno i pokreće i podstiče, predstavljajući tako nužan uslov mogućnosti preoznačavanja, delovanja i otpora diskurzivnom polju koje nas proizvodi u subjekte.

Za Sloterdijka sva društva počivaju na medijima koji garantuju ustrojstvo njihovog unutrašnjeg sveta, zapravo njihovu semiosferičnu koherentnost. U tekstu »Tehnologija i svetski menadžment« on preispituje ulogu masovnih medija u nastajanju svetskog društva polazeći od »kratke povesti« medija u predmodernim društvima. Zato je po

Sloterdijku (Peter Sloterdijk) potrebno ocrtati onu liniju preko koje je homo sapiens kao izvorno biće horde tokom svetskoistorijske metamorfoze moglo postati kosmopolitska problemska životinja. Može se reći da se osnovni princip »informatike moći« u doba pisma strukturirao tako da od ljudi načini instrumente volje glavnog grada ili kraljevske volje, i to preko velikih razdaljina. Iz psihopolitičke perspektive pismu pripada čovek koji je »od mladosti naučio da praktikuje čitanje kao uvežbavanje u jednom velikom svetu, strukturisanom dalekim i apstraktnim imperativima«. Pismo korespondira s jezikom carstva, preko kojeg je moguća artikulacija imperijalnog ili božanskog glasa, čiji je odjek preko optičkih kopija dopirao da najzabačenijih delova carstva. Ono što se danas događa jeste svetska sinhronizacija zahvaljujući kojoj se ostvaruje prelaz od regionalnih imperija do svetskog društva posredstvom masovnih medija. Nastajanje tog svetskog društva moguće je samo u medijumu masovnih medija. Ono što izraz svetsko društvo implicira, pre svega je stvaranje zajedničkog horizonta svetskog vremena povezivanjem ekstremno različitih regionalnih kultura, kako bi se najrazličitija strujanja iz prošlosti spojila u zajedničko kretanje ka budućnosti. Zato je moderna informaciona tehnologija sudbinski medijum buduće svetske politike, kao ona preko koje će biti kanalisana budućnost ljudskog roda. Globalna semiosfera treba da uspostavi zadovoljavajuću homogenu sferu svetskih znakova, ali isto tako i permanentnu produkciju planetarnih aktuelnosti, zapravo dovoljno dobrih vesti kako bi na taj način bilo moguće uspostaviti onu moć koja menja smisao i oblik sveta. Sve predstave o jednom centralnom smislu koji bi bio iza ovakvih pošiljki bivaju poništene programskim pluralizmom moderne medijske situacije. Tu globalnu semiosferu nije moguće uspostaviti u monopolu smisla i monopolu slanja jer se moderni masovni mediji moraju uspostaviti preko slobodnog ili poluslobodnog tržišta informacija.

Shvatanja savremenog političkog diskursa Džordž Lakof (George Lakoff) razmatra pokazujući kako osnovni princip uokvirenja funkcioniše unutar konzervativnih i progresivnih političkih gledišta. Polazeći od toga da svaka reč priziva neki okvir koji potiče od slike ili drugih vrsta znanja, Lakof, na nizu primera, pokazuje kako je svaka takva reč relativno definisana ovim okvirom. Ono što je možda paradoksalna funkcija okvira jeste da svako njegovo negiranje vodi njegovom prizivanju. Otuda je i nastala studentska vežba; *ne razmišljajte o slonu* – što

god da radite, ne razmišljajte o slonu, koja je i poslužila kao naslov knjige iz koje je ovaj tekst preuzet. Tako je moguće formulirati i osnovni princip uokviravanja »kada ste u sporu sa suprotnom stranom – ne koristite njen jezik«, pre svega jer je taj jezik određen okvirom koji neće biti onakav kakav biste vi želeli. Sa uokvirenjem se dobija jezik koji odgovara nečijem pogledu na svet, ali ovde nije reč samo o jeziku. Kod uokvirenja primarne su ideje, dok jezik tek prenosi i evocira te ideje. Kada neko smatra da mu nedostaju samo reči, zapravo je reč o tome da su ideje ono što mu zaista nedostaje, jer kada postoje okviri, reči naviru same. Ljudi razmišljaju u okvirima, tako da osnovni konzervativni okvir strogog oca kao i osnovni progresivni okvir roditelja-staratelja nameću određenu logiku. Lakof pokazuje na nizu primera kako se istina mora uklopiti u ljudske okvire da bi bila prihvaćena. Ukoliko činjenice ne odgovaraju okvirima u savremenom političkom diskursu, okvir najčešće ostaje dok se činjenice odbijaju.

A. R. Galovej i J. Taker (Alexander R. Galloway, Eugene Thacker) u tekstu »Prolegomena: 'Umorni smo od drveća'« smatraju da se ključna debata našeg vremena vodi oko odnosa moći između suvereniteta i umreženosti. Po njihovom sudu poslednjih decenija, s procesom globalizacije, došlo je do transformacije sistema kontrole od onih koji su bili smešteni u malom broju stožera moći, ka onim sistemima kontrole koji su utkani u materijal distributivnih umrežavanje. Sama forma mreže po sebi nije ni reakcionarna ni progresivna, te je utoliko danas prilično nesmotreno tvrditi da su distributivne mreže oslobađajuće, dok su centralizovane represivne. Samo umrežavanje ne implicira demokratiju ili jednakost. Naprotiv, samo postojanje mreža poziva nas da mislimo na način koji odgovara umreženosti. Savremena politička dinamika se na presudan način razlikuje od one u prethodnim decenijama. U poznoj moderni modus političkog konflikta karakteriše simetričan rat gde se centri moći bore protiv drugih centara moći. U posmodernom dobu, devedesetih godina dvadesetog veka, nastaju asimetrični konflikti, gde se umrežavanja bore protiv centara moći. Danas, nakon postmoderne asimetrije, postoji strahovita nova simetrija u kojoj se mreža bori protiv mreže. Povezivanje je danas oružje, pretnja, a svako umrežavanje je oružani sistem. Terorizam u sadašnjoj formi ne bi postojao bez povezivanja, zapravo bio bi drugačije nazvan (revolt, pobuna, ubistvo, izdaja, atentat, sabotaza). U eri distributivnih mreža terorizam je kao kod kuće. Može se reći da je tokom postmoder-

ne ere Zapad stvorio terorizam ili makar uslove za mogućnost njegovog pojavljivanja. Odgovarajući na početno pitanje o odnosu moći između suvereniteta i umreženosti, autori smatraju da mreže i suverenitet nisu nekompatibilni. Naprotiv, umrežavanje stvara uslove za postojanje novog oblika suvereniteta. Mreže više nisu pretnja američkoj moći, već su mreže medij kroz koji ona izvlači svoj suverenitet. U tom smislu Amerika je samo savremena figura koja predstavlja suverenitet-u-umreženosti. Ukoliko je ponovo simetrična današnjica kad se mreža bori protiv mreže, onda budući politički pokreti, da bi bili efikasni, moraju izumeti potpuno novu topologiju otpora koja je asimetrična u odnosu na umrežavanja, kao što je umrežavanje bilo asimetrično u odnosu na centar moći. Jer, otpor je asimetrija.

Poglavlje *Ideologija, reprezentacija, komunikacija* započeli smo sa dva teksta Vilema Flusera (Vilém Flusser) koja se bave određenjem pojma komunikacije. Prvi »Šta je komunikacija« naglašava u kojoj meri ljudi nisu svesni da je ljudska komunikacija artifičijelan proces, da ne razumeju jedni druge na »prirodan« način, već da se oslanjaju na artistske tehnike, izume, oruđa i instrumente, zapravo, na simbole u poretku kodova. Živeći u kodifikovanom svetu, gde kodovi i simboli koji ih čine, stvaraju artifičijelnu teksturu, ljudi zaboravljaju na besmisleni kontekst u kojem su potpuno sami i nekomunikativni, zapravo na svet u kojem su osuđeni na usamljenički kraj i smrt: svet »prirode«. Teorija komunikacije se upravo bavi ovom artifičijelnom teksturom koja ljudima omogućava da zaborave samoću, pa u tom smislu spada u »humanističke nauke«, one koje tumače fenomene, za razliku od prirodnih (tu Fluser ubraja »informatičku teoriju«) koje ih objašnjavaju.

U drugom tekstu »O teoriji komunikacije« Fluser termin komunikacija razmatra u širem smislu ukazujući na dva tipa komunikacije: »prirodni« koji je entropijski, jer sledi drugi zakon termodinamike i »kulturni« koji, zahvaljujući negativno-entropijskom procesu, nadilazi entropiju. On se usredsređuje na drugi. Ova negativno entropijska težnja kulturne komunikacije zapravo je rezultat primene kodova koji se mogu kvantifikovati. Tako za Flusera analiza koda može da postane moćno oružje za »kvantifikaciju intersubjektivnih fenomena«, bez obzira na to da li su u pitanju mentalni, kulturni ili neki drugi fenomeni i na taj način otvori polje za »kulturne nauke«. Tako bi krajnji cilj teorije komunikacije bio da »objasni« negativno-entropijski karakter

kulturnih komunikacija, zapravo način na koji se čovek suprotstavlja prirodi.

U tekstu »Uloga stereotipa«, pozivajući se na Lipmanovo (Walter Lippmann) određenje stereotipa, Ričard Dajer (Richard Dyer) polazi od pretpostavke da iako u savremenoj upotrebi ovaj pojam ima pre svega negativne konotacije (kao npr. kod izloženosti različitih društvenih grupa stereotipnom predstavljanju u masovnim medijima), on takođe ima i značajnu, nužnu i kompleksnu funkciju u svakom društvu u smislu uspostavljanja poretka, stabilnosti i proizvodnje kategorija mišljenja. U osnovi ovih razmatranja, smatra Dajer »nije reč o poziciji da su stereotipi kao aspekt ljudskog mišljenja i prikazivanja pogrešni, već da je to onaj ko ih kontroliše i definiše, interesi kojima oni služe«.

U tekstu »Rasističke ideologije i mediji« Stjuart Hol (Stuart Hall) polazi od pretpostavke o neraskidivoj vezi između medija i ideologije »budući da je glavno područje na kojem mediji operišu proizvodnja i transformacija ideologija«. Hol izdvaja nekoliko značajnih pretpostavki za razumevanje koncepta ideologije: prvo, ideologije funkcionišu tako što proizvode kodirane, prepoznatljive, »čitljive« nizove uvezanih značenja; drugo, iako ideološke izjave dolaze od pojedinaca, one su proizvod izraza koji nastaju unutar postojeće ideologije koja im daje smisao, tako da je upravo ideologija ta koja preko nesvesnih procesa proizvodi različite subjekte i društvene svesti (a ne obrnuto) i, konačno, ideologije funkcionišu tako da je cena identifikacije unutar ideologije ta da mi izgovarajući stavove za koje verujemo da su naši i autentični, zapravo uvek već izgovaramo ideološke stavove »odobrene« u okviru postojeće ideologije. Problematizujući ideološke okvire za medijsko konstruisanje rase, Stjuart Hol polazi od pretpostavke da »mediji za nas konstruišu definiciju toga šta je *rasa*«. Praveći razliku između 'otvorenog' rasizma i 'inferencijalnog/prikrivenog' rasizma, Hol u tekstu ukazuje na to do koje mere je ideologija koja proizvodi diskurs rasizma, zapravo i sama rasistička.

Slavoj Žižek u tekstu »*Matriks*, ili dve strane perverzije« pokazuje na koje je sve načine moguće čitati film *Matriks*: »Moji prijatelji lakanovci upozoravaju me na to da su autori svakako čitali Lakana; pristalice frankfurtske škole u *Matriksu* vide utaknuto ovaploćenje same *Kulturindustrie*, otuđeno-postvarenu socijalnu Tvar (Kapital), kako otvoreno odnosi premoć, kolonizujući sav naš unutrašnji život i koristeći nas kao izvor energije; »njuejdžeri« tu vide podsticaj za spe-

kulaciju o tome kako je naš svet puka optička varka, proizvedena globalnim Umom, čije je otelovljenje *World Wide Web*. Ovi nizovi sežu unatrag sve do Platonove *Države*: zar *Matriks* doslovno ne ponavlja Platonov pećinski poredak (obična ljudska bića kao zatočnici, čvrsto vezani za svoja sedišta i prisiljeni da posmatraju igru senki za koju pogrešno smatraju da predstavlja stvarnost)? Žižek polazi od pretpostavke da je neophodno ostaviti nerazrešenom dvosmislenost budućeg uticaja sajberspejsa na naš život, jer on ne zavisi od tehnologije kao takve, već od načina njene socijalne primene. Uključenost u sajberspejs možda će intenzivirati naše telesno iskustvo (nova senzualnost, novo telo sa većim brojem organa, novi polovi...), ali će, takođe, onome koji upravlja postrojenjem koje pokreće sajberspejs pružiti priliku da, doslovce, ukrade naše (virtualno) telo, da nas liši kontrole nad njim, tako da se više niko prema sopstvenom telu neće odnositi kao prema »svojoj svojini«. Matrica (Lakanov Veliki Drugi) hrani se *ljudskim uživanjem* – ona zahteva neprekidan priliv uživanja. Žižek u ovom tekstu polazi od pretpostavke povezanosti između perverzije i sajberspejsa, i tvrdi da je najispravniji uvid *Matriksa* u naporednosti dvaju aspekata perverzije – s jedne strane, redukcije stvarnosti na virtualno područje regulisano proizvoljnim pravilima koja mogu biti ukidana; s druge strane, skrivene istine te slobode, svodenja subjekta na u potpunosti instrumentalizovanu pasivnost. U ovom tekstu Slavoj Žižek polazi od toga da *Matriks* spada među one filmove koji funkcionišu kao neka vrsta Roršahovog testa, gde je moguće da svako usmerenje, svaki upis, samo sebe prepozna u njemu. Dva pristupa se izdvajaju kao polazište: onaj frankfurtske škole, koji Matricu istorizuje kao metaforu Kapitala koji je kolonizovao kulturu i subjektivitet; i onaj lakanovski, gde je moguće govoriti o postvarenju simboličkog poretka kao takvog. Opozicija ova dva pristupa lažna je upravo zbog toga što je virtuelni karakter simboličkog poretka »kao takvog« zapravo pretpostavka samog istoriciteta. Ocrtavajući čitav niz nekonzistentnosti samog filma, Žižek u adornoovskom duhu konstatuje kako su one trenutak istine samog filma ukazujući na antagonizme našeg poznokapitalističkog društvenog iskustva, antagonizme koji zadiru i u osnovne ontološke veze kao što je ona između slobode i sistema. Naboj koji ovaj film poseduje ne leži u njegovoj osnovnoj tezi (da je ono što mi doživljavamo kao stvarnost puka veštačka, virtualna stvarnost koju stvara »Matrica«, megakompjuter direktno povezan sa umovima svih nas),

već u središnjoj slici da se život miliona ljudi održava samo zato da bi se proizvela energija za napajanje Matrice. Ali čak i buđenje pojedinaca iz utonulosti u virtualnu stvarnost koju kontroliše Matrica, ne znači iskorak u prostor spoljašnje stvarnosti, već pre svega stravičnu svest o ovom zatočeništvu. Odgovor na pitanje zbog čega je Matrici neophodna ljudska energija, moguće je naći u osnovnoj lakanovskoj tezi da samo veliko Drugo ne predstavlja nekakvu anonimnu mašinu, već zahteva neprekidan priliv uživanja. Zbog toga je prema Žižeku moguće naglavce okrenuti stanje stvari koje sam film prikazuje, jer ono što nam se nudi kao scena uvida u našu istinsku situaciju zapravo je nešto sasvim suprotno – najelementarnija fantazija koja održava naše postojanje.

Koristeći film *Matriks*, kao i Žižek, Sejdi Plent (Sadie Plant) u tekstu »Na matriksu: sajberfeminističke simulacije« razmatra domete i značaj sajberfeminističke teorije i prakse za razumevanje i kritiku sveta u kojem živimo. Sajberfeministički virus prvi put se pojavio početkom devedesetih godina XX veka. Virtuelni svetovi su za žene otvorili nove prostore i mogućnosti u okviru postojeće (patrijarhalne) kulture, ali, što je još značajnije, oni su mogućnost subverzije dominantnih društvenih i kulturnih obrazaca i dovode u pitanje »materijalnu realnost dve hiljade godina duge patrijarhalne kontrole. ... Žene ulaze u kola u kojima su nekad bile razmenjivane, upadaju u kontrole obezbeđenja i otkrivaju vlastitu posthumanost«. Sajberfeminizam je pobuna koja nastaje kao rezultat veza između žena, žena i kompjutera, kompjutera i komunikacijskih veza, konekcija i konekcionističkih mreža.

Poglavlje *Novi mediji* započeli smo tekstom Pola Virilioa (Paul Virilio) »Treći interval« u kojem se razmatra u kojoj meri dimenzija vremena, tačnije dimenzija sadašnjosti postaje kritična usled teletehnologija realnog vremena. Ove nove tehnologije ubijaju »sadašnje« vreme izolujući ga od njegovog sada i ovde, koje tako nema više ničeg zajedničkog sa »konkretnim prisustvom« u svetu. Virilio predviđa da će uskoro nove tehnologije (radiotehnologije) »naopačke izokrenuti« ne samo prirodu ljudskog životnog okruženja, naše *teritorijalno telo*, već i prirodu pojedinca i njegovo *životinjsko telo*. Tako dolazimo do kontrole nematerijalnog okruženja (sateliti, optički kablovi) koje završava u *telesnom terminalu* čoveka, tog interaktivnog bića koje je i odašiljač i prijemnik. Urbanizacija realnog vremena nije ništa drugo do urbanizacija sopstvenog tela koje se uklapa u različite interfejsne (tastatura, katodni ekran i

sl.). Zahvaljujući ovim protezama neka superopremljena i nehendikepirana osoba se transformiše u motorizovano i užičeno hendikepirano lice. »Transmisiona revolucija« kao kontrola okruženja u realnom vremenu, zasnovana je na intervalu novog tipa, na intervalu svetlosne vrste. Za Virilioa relativistička inovacija ovog trećeg intervala je svojevrsno kulturno otkriće koje je prošlo prilično nezapaženo. Pojava ovog trećeg intervala znak je iznenadnog kvalitativnog skoka, zapravo duboka mutacija između čoveka i njegovog okruženja koja će imati odlučujuću ulogu u novoj hronopolitičkoj regulaciji ljudskih društava.

U tekstu »Šta su to novi mediji« Lev Manovič (Lev Manovich), razmatra razliku između starih i novih medija nastojeći da pokaže kakvi su efekti kompjuterizacije na kulturu u celini. On ističe da je suvišno privilegovanje kompjutera kao mašine za prikazivanje i distribuciju medija nad kompjuterom kao alatom za medijsku proizvodnju ili kao medijskim uređajem za skladištenje. Sve ove upotrebe imaju isti potencijal: da izmene postojeće kulturne jezike, ali i da kulturu ostave u onom stanju u kakvom je bila pre njihove pojave. Revoluciju novih medija možemo razumeti kao prelaz celokupne kulture na kompjuterski posredovane oblike proizvodnje, distribucije i komunikacije. Za ovu revoluciju se može reći da je dublja nego sve prethodne, kao i da tek počinjemo da primećujemo njena početna dejstva. Novi mediji nastaju ukrštanjem dve zasebne istorijske putanje: kompjutera i medijske tehnologije čiji počeci datiraju iz tridesetih godina devetnaestog veka, sa Bebidžovom (Charles Babbage) analitičkom mašinom i Dagerovom (Louis Daguerre) dagerotipijom. Ne želeći da se fokusira na uobičajene kategorije kao što su interaktivnost ili hipermediji, Manovič potanko razmatra pet osnovnih principa novih medija: numeričku reprezentaciju, modularnost, automatizaciju, varijabilnost i kulturno transkodiranje. Ove principe ne treba shvatiti kao apsolutne zakone, već kao opšte tendencije kulture koja prolazi kroz proces kompjuterizacije. Najzad, Manovič pokazuje da kao što logika starih medija odgovara logici industrijskog masovnog društva, tako i logika novih medija korespondira sa logikom postindustrijskog društva koje pretpostavlja individualnost. Tako, kompjuterska kultura koja nastaje, zamenjuje svaku konstantu proizašlu iz fordističkog modela produkcije, sa bezbroj varijabli nastajuće postfordističke produkcije.

Utopijska obećanja o sajberprostoru kao o nadidentitetskoj, transparentnoj, nadnacionalnoj, transrodnoj mreži u kojoj nastaje kiborg s

njegovom sposobnošću nadilaženja patrijarhalnih struktura, o kojima Gert Lovink (Geert Lovink) piše u tekstu »Je li internet zamjena za nebo?«, suočena su s današnjim, skoro apokaliptičnim, iskustvom u kojem zakon i red preuzimaju potpunu prevlast, a Internet postaje sinonim za novu ekonomiju. »Prijavljivanje na mreži uskoro će biti onako fascinantno i smisleno kao podizanje telefonske slušalice... Internet se pokazao nesposobnim stvoriti vlastitu svijest... Želi li internet osvijetliti tamu, a ne pogoršati je, mora početi krotiti vlastita utopijska obećanja. (Samo)obuzdavanje *cyberspacea* trebalo bi biti ukorijenjeno kao poziv na odgovornost, ne kao pasivno prenošenje ovlasti na državu ili tržište.«

Tekst Manuela de Lande (Manuel De Landa) »Virtuelno okruženje i pojava sintetičkog uma« analizira na koji je način moguće prednosti virtuelnog okruženja primeniti na različite oblasti kao što su ekonomija ili lingvistika. Kao polazište uzima ogromni potencijal kompjutera u stvaranju veštačkih svetova, u kojima je moguće izvoditi najrazličitije simulacije na osnovu kojih bi se potom mogle formulirati i ispitati nove pretpostavke. Da bi se neka naučna disciplina koristila virtuelnim okruženjima, nije dovoljno tek puko prebacivanje starih hipoteza u matematički oblik. Često je potrebno preraditi i same stare hipoteze. To znači da mnogi klasični pojmovi moraju biti napušteni, dok pojedine klasične paradigme moraju biti »naglavlakke izokrenute«. Stare koncepcije koje se zasnivaju na zatvorenosti, stabilnosti i linearnosti nekog sistema bivaju zamenjene dinamičkim ekvilibrijumima i nelinearnim sistemima koji su neprekidno izloženi protoku materije i energije iz spoljašnje sredine. Može se reći da se razvojem veštačke inteligencije i virtuelnih okruženja, analitički pristup odozgo-nadole, zamenjuje sintetičkim pristupom odozdo-nagore što otvara prostor konekcionističkom pristupu. Ovakav pristup nudi novo razumevanje »načina na koji ponašanje koje se pridržava pravila može da se pojavi iz sistema u kojem uopšte nema eksplicitnih pravila ili simbola«. Po De Landinom sudu, kada lingvisti počnu da koriste virtuelna okruženja, bićemo svedoci pojave jedne iz temelja drugačije nauke o jeziku. Zahvaljujući ovakvom pristupu bićemo u mogućnosti, ne samo da shvatimo fluidnu i promenljivu prirodu realnih jezika već isto tako i one procese koji teže da »zamrznju« jezike, kao što je to slučaj s procesima standardizacije jezika, kroz koje su mnogi evropski jezici prošli početkom XVII veka. Primena virtuelnih okruženja pokazuje u kojoj

meri su »humanističke nauke« nasledile homogeni, zatvoreni prostor klasične termodinamike i njenu koncepciju stabilnosti, kao i da mnoga stara filozofska učenja, poput esencijalizma, redukcionizma i formalizma, moraju biti napuštena.

Izazovi savremenog sveta, koji se, pre svega, uočavaju na čvornim mestima u kojima se uvezuju medijalizovane mašine moći, pred nas postavljaju zadatak kritičkog promišljanja: ne samo postojećih paradigmi već i rizike i napor potrage za drugačijim načinima mišljenja koji bi omogućili bolje razumevanje fenomena koji nas okružuju. U tom smislu, na samom kraju ovog pregleda izabranih tekstova čini se da će novo kritičko mišljenje mnogo manje zavisiti od borbe za dominacijom pojedinih paradigmi na kulturnom tržištu, a mnogo više od njegove spremnosti da se neprekidno, drugačije povezuje i tako uspostavi kao mogućnost otpora novoj konstelaciji moći. Ovo drugačije uvezivanje mogli bismo shvatiti poput džojsovskog *work in progress*, logike rojeva ili nomadskog kretanja, a ipak tek kao polazne naznake u traganju za jednom logikom mnoštva i novom topologijom otpora. To je ona logika koja će uspostaviti mišljenje kao neprekidno eksperimentisanje nasuprot okamenjenim slikama mišljenja, nelinearno nasuprot linearnog, ono koje izmiče logici moći, onom suverenitetu-u-umreženosti i njegovim simetričnim ekvivalentima.

Nadamo se da će naš zbornik pomoći da se bolje razume genealogija odnosa medija i moći, medijskog strukturisanja moći, koja stoji u osnovi današnjeg, potpuno medijalizovanog sveta. Uvereni smo da odabrani tekstovi mogu da doprinesu oslobađanju onog 'zarobljenog konceptualizovanog znanja' koje je bilo zatrpano funkcionalnim i pragmatičkim samorazumevanjem medijskog diskursa. U odnosu na projekt upisivanje znanja u etablirani medijski diskurs, nastojali smo da aktiviramo one lokalne diskurzivne formacije koje oslobađaju znanje što se iz njih, iznutra razvija.